

Biblioteques humanes

Un treball d'investigació i divulgació en què s'implica gent jove i gran del Matarranya a partir d'entrevistes als ancians dels pobles. [p. 5]

Fira del Safrà d'Estanya

La petita localitat, integrada al municipi de Benavarri, aplega centenars de visitants en aquesta sisena edició de la fira. [p. 9]

TEMPS DE FRANJA

Revista de les Comarques
Catalanoparlants d'Aragó

Sense el programa Jesús Moncada

Per segon any consecutiu, el Govern d'Aragó no ha organitzat la convocatòria. [p. 14]

La Franja, silenciada

Reflexions d'una estudiant de periodisme de Saragossa sobre la percepció que es té de la Franja a la capital del nostre país. [p. 17]

L'infortuni de VIL·LA FORTUN ATUS

[p. 7]

Styli locus
32

PAPERS DE
SAROÏHANDY

Sumari

- 2 Cartes dels lectors
- 3 Editorial
  - Vinyetes al vent
- 4 Matarranya
- 7 Baix Cinca
- 9 Llitera/Ribagorça
- 10 Entrevista
- 12 Ribagorça
- 14 Aragó
- 15 Catalanofonia
- 16 Cultura
- 17 Tribuna

Imatge coberta: Mosaic de Vil·la Fortunatus, a Fraga (Foto ©Arxiu fotogràfic del Govern d'Aragó)

TEMPS DE FRANJA 164

Edita:

C. Sagrat Cor, 33. 44610 Calaceit. T. 978 85 15 21

- Associació Cultural del Matarranya
- Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA
- Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

Coordinació: Carles Terès.
redaccio@tempsdefranja.org

Gestió i administració: Cèlia Badet.

Maquetació gràfica: Carles Terès

Consell de redacció:

Matarranya: M. D. Gimeno, Carles Sancho
Baix Cinca: Rosa Arqué
Llitera: Josep Espluga
Ribagorça: Glòria Francino
Cultura: Hèctor Moret
Entrevistes i Opinió: Carles Terès
Catalanofonia: Hugo Sorolla
Aragó: Màrio Sasot

En aquest número: Roberto Albiac, Marina d'Algars, Patrici Barquín, Esteve Betrià, Paula Gracia, Josefina Motis, Berenguer de Mussots, Pepa Nogués, Vicent Pallarés, Artur Quintana, Francesc Teixidor, Lluís Rajadell, Ramon Sistac, Francesc Teixidor, Tria Terès.

Suplements:

Styli Locus: M. Sasot
Temps d'escola: P. Nogués, P. Cucalon

Subscripcions i publicitat: 978 85 15 21

Producció: Terès & Antolin
info@teresantolin.com

Disseny: Carles Terès Bellès

Dipòsit legal: TE-88/2000

ISSN: 1695-7709

Membre de l'ACPC

En venda a:

Albelda: Estanc Conchita. **Calaceit:** Papereria Abàs. **El Torricó:** Llibreria Pilarín. **Fraga:** Llibreria Badia. **Girona:** Llibreria Les Voltes. **Mequinensa:** Papereria González. **Reus:** Llibreria Gaudí. **Saidí:** Llibreria Panadés i Llibreria Sorolla. **Saragossa:** Papeleria Germinal. C. Sepulcro, 21. **Tamarit:** Estanc Patrito. **Tortosa:** La 2 de Viladrich. **Vall-de-roures:** Camins Serret.

Cartes dels lectors

Teresa Jassà en el record

Des de Calaceit, la capital cultural del Matarranya, De bat a bat llibres ha felicitat el Nadal als seus clients i seguidors amb una bonica aquarel·la de l'activista cultural fragatí Ramon Mesalles del tradicional tronc de Nadal. S'acompanya el dibuix amb un emotiu poema de la ceramista calaceitana Teresa Jassà (1928-1999) sobre el mateix tema.

La fosca,
tallada
d'espurnegalls de llum,
mos crida:
un estel ha florit
amb olors de romer!
És lo tronc de Nadal
foradat,

gran,
solemne,
assentat al seu tron,
repartirà alegria,
il·lusions llamineres,
presidirà la vetlla
més dolça de tot l'any.

Jassà publicà el text en el seu poemari *Eixam de poemes* el 1992 en la col·lecció 'Quaderns de la Glera', on hi va incloure també alguns dibuixos seus. El 2009 es reedità el mateix volum amb un format més gran dins la col·lecció 'Quaderns del Cin-

gle'. Una encertada iniciativa de De bat a bat llibres per commemorar els 25 anys del traspàs de la dinamitzadora cultural del Matarranya que ens deixà el Nadal del 1999. Estos mateixos dies, l'Associació Cultural del Matarranya ha publicat una fotografia de la presentació de la ceramista de la primera edició d'*Eixam de poemes* del 1992 a la Sala de Plens de l'Ajuntament de Calaceit. Una presència que sempre estarà ben viva en un territori on es sentia identificada a través de la seua obra.

Joan Timoneda

Subscriber

La dreta

Estàvem al bar en una conversa intentant esbrinar per què punyetes els joves voten la dreta. I com més extrema, millor.

A la tarda, ens vam posar una pel·lícula que trascorria en un cercle de persones *pjointel·lectuals* del Madrid cosmopolita que es passen dues hores demostrant-nos què llestos i enginyosos que son. Com més avançava, més antipàtics se'm feien aquells personatges. En ser acabada, vaig entendre per què tanta gent vota les dretes.

Matilde Cuevas

L'Hospitalet de Llobregat

A Temps de Franja *volem saber la teua opinió. Envia'ns les teues cartes, tot indicant el teu nom i població, a:*
redaccio@tempsdefranja.org

COMARCA DEL
matarranya

IEA
Institut de Estudios Aragoneses

DIPUTACIÓN DE HUESCA

GOBIERNO DE ARAGON

Diputació de Lleida

INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCS

Fundació Pública de la Diputació de Lleida

Amb el suport del Departament de Cultura

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

SUBSCRIU-T'HI

T. 978 85 15 21

redaccio@tempsdefranja.org

Recordem a tots els subscriptors de *Temps de Franja* que ens comuniquen la seua adreça de correu electrònic a
redaccio@tempsdefranja.org
per rebre els butlletins electrònics

Desitjos de cap d'any

Quan comença un nou any sembla que s'hagi de celebrar d'una forma ben ostentosa i vistosa, sovint acompanyada d'un consum més elevat de l'habitual, i, també, seguint els cicles de la natura. És un moment de renovació i plantejament d'objectius i demanar desitjos.

Com sempre, hi ha desitjos que s'haurien de complir per a moltes persones: les que viuen enmig de les guerres, la moltíssima gent, entre ells infants, que no tenen un tros de pa per alimentar-se, les que han patit catàstrofes naturals i ho han perdut tot, inclús éssers estimats... Ací, la part espiritual i solidària dels humans hi pot aportar ajut i les institucions han de treballar per pal·liar les conseqüències d'aquests estralls naturals i socials; i també, han de cuidar molt de prop els drets i la dignitat de les persones en tots els àmbits.

Per als habitants de la Franja un desig ben real és demanar que la nostra llengua catalana, raonada des dels pobles de la Ribagorça fins als de la Llitera, del Baix Cinca, altres del Baix Aragó-Casp, del Matarranya i alguns del Baix Aragó, sigui tractada amb els mateixos drets que altres llengües reconegudes i valorades oficialment. Acceptar el nom de català per a designar la llengua materna d'una part d'aragonesos no ha de resultar un impediment o una sorpresa perquè els nostres pobles o ciutats pertanyin a la Comunitat d'Aragó.

Les llengües minoritàries les cal parlar i cuidar. Una gran dificultat de la Franja és la baixa demografia: hi ha pobles que van perdent població per l'envelliment dels seus habitants autòctons, els que han preservat un ampli vocabulari dels oficis i les característiques lingüístiques. Un altre aspecte és l'entrada d'immigració de moltes parts del món, que no aprenen la llengua catalana pròpia d'aquestes poblacions, sinó que s'expressen en castellà. I tot això va acompanyat de moviments o actituds de gent que reivindiquen les parles locals com una llengua única i diferent,

sense voler admetre que parlem una llengua comuna.

Els estudis de vocabularis i gramàtiques de la llengua de diversos pobles estan molt bé, perquè es tracta d'una descripció lingüística concreta i serveix com a recordatori per als que continuaran parlant la llengua catalana en les nostres contrades. Són treballs que permeten aprofundir en la dialectologia i comparar les varietats geogràfiques.

Ara bé, es planteja una dificultat quan es comencen a escriure aquestes varietats locals amb una ortografia diferent del català estàndard —acceptable en contextos col·loquials, com pot ser entre amics i familiars o en textos de dialectologia—, sobretot si tenim una visió etimològica de l'origen de les paraules i una normativa establerta per les institucions i admesa pel món acadèmic. En totes les llengües hi ha varietats geogràfiques. Per exemple, en llengua castellana, no s'escriu l'aspiració que fan els andalusos i molts altres trets que ara no comentarem, per això sembla que reivindicar l'escriptura tal i com pronunciem en les nostres varietats locals, mai permet tenir a tothom content. Si la norma de la llengua catalana diu que els plurals s'escriuen en *-es*: *les cases*, *les peres*, trobarem persones que pronuncien *-as*, *las casas*, *las peras*. Quin mal hi ha en escriure segons la norma i pronunciar segons es parla o s'enraona o raona en un lloc determinat?

Actualment dins les xarxes socials hi ha gran difusió de maneres de parlar locals i comarcals i descobrim

Alguns llibres històrics sobre la nostra llengua
CARLES TERÉS

que algunes de les paraules que es creu que només es diuen a una població, si gratem una mica entre els parlants, trobem que s'usen en altres llocs, i quan aquestes són úniques o menys conegudes, igual les podem utilitzar i escriure, seguint la norma ortogràfica.

Intentar no fragmentar el que ens uneix i realçar allò que és genuí és una bona manera de seguir parlant català a tota la Franja, de dalt a baix, d'orient a occident: Que no mos face por utilitzar el nostre accent particular i escriure correctament segons els cànons establerts.

VINYETES AL VENT. Per Tarroc

Els carrers de les viles al ponent de la comarca

// CARLES SANCHO MEIX

En el 50è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica a la Franja, celebrat el passat 24 de maig a Mequinensa i el 25 a Calaceit, entre els participants volem destacar el valencià Jesús Bernat, que compta amb una web molt interessant. Jesús Bernat Agut (Almassora, 1956), jubilat de l'ensenyament però no de l'aprenentatge, com ell mateix es defineix, és doctor en Filologia Catalana i Mestre en Toponímia, matèria que l'ha portat, des de fa més de trenta anys, a collir noms de lloc per terres del Maestrat i la Plana.

En el seu blog <https://www.imatgies.com/> hi tenim un primer article del 2022, 'Dels carrers del Matarranya. Unes observacions'. Per elaborar el seu text ha visitat les poblacions matarranyenques de Pena-roja, Vall-de-roures, Queretes, Ràfels i la Freixneda. Com a conclusió, en recórrer estes cinc viles, escriu que «les retolacions dels carrers que, tret de valuoses excepcions, les trobem en castellà i, sovint, postisses, sense cap relació amb el lloc. Hem observat que, en general, la substitució dels rètols franquistes no ha estat motiu de restitució de la toponímia popular sinó que Aragó, Zaragoza, Huesca, Teruel... i personatges de la comarca han estat les solucions més habituals, al costat de carrers plagats de sants». Fa referència a alguns rètols bilingües a Queretes i la recuperació de la toponímia a la Freixneda al costat dels carrers escrits en castellà. A Ràfels s'esmenten dos carrers que conserven el nom original relacionat amb el lloc: Còvec i Partamunt.

Enguany l'autor ha visitat els carrers de sis viles que ell situa a Ponent del Matarranya: Torredarques, la Sorollera, la Codonyera, la Torre de Vilella, Bellmunt de Mesquí i la Canyada de Beric. En la visita que fa a les poblacions l'acompanya el seu amic Ferran Guardiola, amb qui ha col·laborat en moltes de les seues investigacions. De cada població fa un text descriptiu, unes

fotografies dels noms dels carrers més destacats, altres instantànies d'elements significatius de les viles a criteri de l'autor i un plànol del nucli urbà situant les vies i alguns topònims no inclosos.

A Torredarques — escriu — tots els carrers estan escrits en castellà, en català i castellà només el topònim de la vila a l'entrada al nucli urbà. Cap hagiòtopònim — referència religiosa. A la Sorollera com a Torredarques el topònim a l'entrada bilingüe i alguns noms de carrers en clara referència a la llengua del territori: Planet, la Rebas(s)a, Ràfec, Fusté, Tonet i Santet. L'autor es sorprèn a la Codonyera perquè el cartell a l'arribada al nucli urbà no apareix el nom de la població en català com les altres dos viles anteriors, només en castellà. Els carrers, aquí es denominen *carrera*, estan escrits en castellà però, en molts casos, davall amb lletra més menuda, apareixen en la llengua del lloc, a voltes, amb una ortografia espe-

cial: *Machó* per Major, la Costera, les Roques, Eres Altes, dels Màrtirs, la Bas(s)eta i dels Arbellones. A la Torre de Vilella a l'entrada de la població la retolació només en castellà, com la veïna la Codonyera. Apareix lo carreró dels Mallols, en perfecte català, i Barran(c) fondo. Totes les altres vies només escrites en castellà. De les quatre viles visitades a la Torre és on comptabilitza més hagiòtopònims, fins a un total de set: del Pilar, San Roque, San Joaquín, Santa Quitèria, San José, San Marcos i de la Cruz. A l'entrada en castellà Belmonte de San José i en català Bellmunt, a la veïna Bellmunt del Mesquí. Els portals per tancar la vila conserven la toponímia original: Soldevila, Portell i la Mola — Mirador de la Mola Alta. Alguns carrers deixa anar la nostra llengua: Escalereta, lo Carreró, Balsot i las Llastras. Tot en castellà a la Canyada de Beric: carrers i cartell a l'entrada de la població. Un carrer singular «calle Previsores del Porvenir» — part del nom antic de l'actual Caixa Popular, diu l'autor.

Bernat es compromet a seguir recorrent les nostres viles per tal de descriure i fotografiar els seus carrers i places. Entreu al seu interessant blog, trobareu una informació més detallada de la toponímia urbana de les comarques del Baix Aragó i del Matarranya.

Placa d'un carrer de Bellmunt (a sobre) i de la Codonyera (a sota)
JESÚS BERNAT

Les Biblioteques humanes

// C. S.

El Departament de Joventut i Patrimoni de la comarca del Matarranya va posar en marxa l'any passat el projecte 'Biblioteques humanes' que consisteix en un treball d'investigació i divulgació en què s'implica gent jove i gran del mateix territori i, a partir d'entrevistes (no massa llargues), la gent gran dels pobles —a partir dels 80 anys cap amunt— expliquen les seues vivències als més jòvens —de 15 a 17 anys— que formen part dels denominats Jòvens Dinamitzadors Rurals. Estos documenten els testimonis, principalment a partir d'enregistraments, per després transmetre-ho a través de les diferents xarxes socials o altres canals de comunicació. És un ambiciós projecte d'àmbit europeu, on hi participen diversos països com Finlàndia, França, Romania i Lituània, i és una iniciativa de recerca que està dins del programa Erasmus. És, a més, una activitat que ajuda a recuperar la nostra cultura, el nostre patrimoni immaterial, i de posar en contacte i buscar la participació de diverses generacions d'un mateix territori com, en este cas, l'Associació de Jubilats del Matarranya i els Jòvens Dinamitzadors Rurals.

De moment es poden veure per Youtube cinc vídeos que es van registrar a Queretes. El primer, el juny d'enguany, Pilar Tigel ens

Pilar Tigel, de Queretes, explica com feen lo pa

SOMOS MATARRANYA

plica com es feia el pa a casa, *Mans de farina* és el títol de l'entrevista i té una durada de cinc minuts, el més curt de tots. En cada vídeo es recull un vocabulari d'algunes paraules que poden resultar estranyes per als més jòvens perquè es van perdent en no ser utilitzades per les noves generacions: esglaiar, fulero, acoquinat, brescam, caduf, escagar-sat, estacador, tartir, marxugador, assaonar, lleute... Ramon Omella, Bienvenido i Paco Brenchat ens expliquen què és el 'Jornal de vila', treball debades que feien els veïns per a l'Ajuntament de les viles en benefici de tothom. Un altra entrevista és la que fan a Mari Carmen Omella, Pepita Omella i Rosario

Tigel que parlen de 'Les festes' d'abans a Queretes, esta gravació, la més llarga, dura més de vint minuts. Els altres informadors ens expliquen 'L'escola a Queretes' o 'La Secció Femenina a Queretes' quan la Càtedra va fer estada a totes les viles de la comarca.

La programació de 'Biblioteques humanes' també ha inclòs, de moment, dos viles més on els jòvens han anat a fer entrevistes a la gent gran. A Pena-roja el passat mes de maig, Dolores Gil explicà 'La nòria i el reg i l'espígol', Paco i Carmen Gil Lombarte parlaren de 'La premsa de cera' lligada als treballs dels abellers —estes dos entrevistes pujades a Youtube a finals de desembre—, 'Dels primers telèfons al poble' un invent que revolucionà les nostres viles, 'Com es feen los madalaps' i 'Com escurar i fer la bugada'. A la Portellada l'activitat de recopilació de testimonis orals va arribar el juliol i participaren Antonio Bel i Juan Antonio Anglés, que comentaren com se celebraven les festes tradicionals de la població: 'La setmana dels quintos', 'Les Pasqües' i la celebració popular de 'Sant Pere Màrtir', mentre que Miguel Albesa i Maria Micolau parlaren de 'Com es feen les neules a casa'. Suposem que el projecte d'investigació continuarà i visitarà altres viles del nostre territori.

ESPARILLANT PARAULES

Lo parlar català de Favara // Roberto Albiac

Respiro profundament, la vista inquieta repasse els apunts preparats, l'aixeco i contemplo com totes les butaques del cine municipal indiquen un ple absolut. Anit cavil·lava «vin-dran?»: és trist però la denominació del títol encara seguix resultant incòmoda. Potser és desinformació: cal fer pedagogia. No recordo quin va ser l'últim acte públic en la nostra llengua ací... Miro de reüll les cares de concentració de Lucía Oliver i Mireia Sánchez, les dos jòvens filòlogues favaroles que m'acompanyen a l'escenari i al llibre: una publicació que unix los nostres esforços per voler aplicar tots los sabers de les nostres filologies a l'estudi del nostre parlar, unes pàgines que són lo fruit de moltes hores esparillant paraules, escoltant atentament parents i veïns informadors, los autèntics protagonistes de tot açò. Presenciam lo primer discurs «en favarol» d'Amadeo Barceló, l'atreuït nou president del CECBAC que

ha apostat (des de Casp, i a contracorrent) per un inèdit volum majoritàriament en català i sobre el català de Favara, prologat per referents com Pere Navarro i Javier Giralt.

Encomençam presentant la història del nostre dialecte consecutiu, parlant de repobladors a un públic atònit per descobrir que moltes parts del seu terme i dels seus DNI coincidixen en poblacions lleidatanes. Seguim analitzant alguns paral·lelismes en l'aragonès i el castellà, particularitats baixmatarranyenques retrobades al ribagorçà, al nord-occidental o al tortosí.

L'ovació final és lo preludi d'unes llargues fileres que han portat tota esta primera edició dedicada a bona part de famílies favaroles: farem reflexionar sobre este fràgil tresor que mos definix. Sols podem estar eternament agraïts en tots!!! també en Estela Rius, que parle de nantres a El Punt-Aviu: com sempre Nonasp, més que un poble veí, és un poble germà.

Tres estudis sobre el favarol (el parlar català de Favara)

// ROBERTO ALBIAC

El passat mes d'octubre, el Centro de Estudios Comarcales del Bajo Aragón-Caspe, adscrit a la Institución Fernando el Católico, va publicar la seua primera obra majoritàriament en català (tres parts en la nostra llengua i només un quart en castellà) i, a més, sobre la llengua catalana parlada a la vila de Favara.

El volum és una aposta personal d'Amadeo Barceló (fill de favarola), el nou president del CECBAC, institució que torna a dedicar un llibre a esta localitat baixmatarranyenca transcorregudes ja dècades del *Fabara: Memorias Incompletas* (1986) de Víctor Cervera. En esta ocasió, la publicació reuneix els treballs de fi de grau universitari de tres filòlegs d'este municipi: Roberto Albiac, Mireia Sánchez i Lucía Oliver. Amb tot això, inclou també els pròlegs de dos eminències en la matèria com són Pere Navarro (Universitat Rovira i Virgili), que ja va analitzar este parlar a la seua tesi doctoral, i el president de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, Javier Giralt (Universidad de Zaragoza), expert en els parlars de la Franja.

Roberto Albiac (1984) va estudiar Filologia Francesa a la Universidad de Zaragoza i a la Universitat de Pau et des Pays de l'Adour i, també, Filologia Catalana a la Universitat de València. Des del 2018, és estudiant de doctorat de la Universidad de Zaragoza amb

una tesi sobre «Els Parlars del Matarranya». El seu Treball de Fi de Grau en Filologia Catalana va ser tutoritzat pel Dr. Emili Casanova i va ser defensat l'any 2017. La seua recerca analitza els paral·lelismes entre l'aragonès i el català per a descobrir quant de lèxic aragonès es compartix amb el parlar de Favara, per què i si eixe fenomen li és exclusiu o apareix també en altres zones catalanoparlants.

Per la seua part, Mireia Sánchez (1991) va estudiar Filologia Catalana a la Universitat de Barcelona. La tutora del seu treball va ser M. Àngels Massip i la defensa es va dur a terme l'any 2016. El seu estudi intenta ponderar la major o menor semblança dels parlars del

Roberto Albiac, Mireia Sánchez i Lucía Oliver, en la presentació del llibre a Favara
AMADEO BARCELÓ

Baix Matarranya amb la varietat nord-occidental, tortosina i valenciana.

Per la seua banda, Lucía Oliver (2002) va cursar Filologia Hispànica a la Universidad de Zaragoza, va defensar el seu TFG el passat mes de juny i la tutora va ser la Dra. María Luisa Arnal. El seu treball, en el marc del contacte de llengües entre català i castellà, se centra en l'estudi de la interferència lèxica del castellà en la parla catalana de la localitat en relació amb el factor extralingüístic edat.

El dissabte 26 d'octubre, a les 17 hores, el Cine Municipal de Favara va acollir l'acte de presentació d'este volum inèdit. Els assistents, substancialment veïns del municipi, van completar tot l'aforament. El president del CECBAC, castellanoparlant de Casp, va inaugurar la conferència amb el seu primer discurs en el català local. Seguidament, va donar el torn de paraula als autors que, un darrere l'altre, van exposar els resultats de les seues investigacions (Roberto i Mireia en català, Lucía en castellà). La durada del col·loqui va ser d'aproximadament una hora i va concloure amb la posterior venda i signatura de llibres que va suposar l'exhauriment de tota esta primera edició: un èxit rotund considerant que era una cita en la nostra llengua i sobre la nostra llengua (desgraciadament, poc freqüent als nostres pobles).

Fer llenya // Vicent Pallarés Pascual

En una època en què l'electricitat i el gas fan que escalfar les llars siga tan senzill com girar un botó, fer llenya sembla una activitat del passat. Però aquesta pràctica té un significat profund que va més enllà del simple fet de combatre el fred.

Fer llenya comença amb l'elecció acurada dels arbres que es poden tallar sense afectar l'equilibri de l'ecosistema. Després, hi ha el transport, el tall i l'apilament, tot un procés que exigeix coneixements i esforç. Però no és només feina: és també una experiència que ens connecta amb la natura. El so de la destal, l'olor de la fusta i el ritme del treball tenen un efecte gairebé meditatiu que les modernes formes de calefacció no poden igualar.

També és una activitat amb una dimensió comunitària. En moltes zones rurals, fer llenya és una tasca col·lectiva que reuneix famílies i veïns. Cada tronc tallat i apilat no sols escalfa una llar, sinó que simbolitza l'esforç compartit i els vincles entre generacions.

I sobretot, fer llenya ens recorda el valor de l'energia. Quan l'hem feta amb les nostres mans, apreciem més el foc que ens escalfa. Aquesta connexió directa amb els recursos ens fa reflexionar sobre com consumim energia en el dia a dia.

En una societat que sovint prioritza la comoditat, fer llenya és un acte de consciència i de respecte pel temps i la natura. Un recordatori del valor de l'esforç i la simplicitat.

Un pas de pardal

// ROSA ARQUÉ

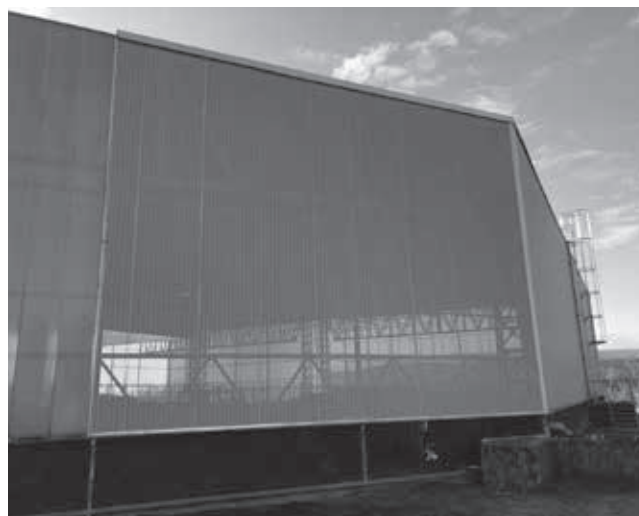
La Vil·la Fortunatus de Fraga és una de les joies del patrimoni cultural del Baix Cinca i això no és una opinió, són dades objectives. Les excavacions van començar als anys 40 del segle XX, però encara queden moltes parts per descobrir i estudiar. El que sí que sabem segur és que era una vil·la agrícola, habitada des del segle I, reformada al segle IV i amb una basílica paleocristiana del segle VI. També sabem que els mosaics i les escultures més importants les hem d'anar a veure a Saragossa i a Osca, on les tenen exposades.

Sense voler crear massa polèmica, el que és evident ara mateix és que quan una persona vol visitar el jaciment de Vil·la Fortunatus, no ho pot fer perquè el conjunt romà està tancat, així que si pareu a la carretera de Saidí, al punt on suposadament podríeu visitar una de les vil·les romanes més importants de l'Estat, ja heu begut oli!

Escric això, des del punt de vista d'una ciutadana de Fraga que voldria que els seus alumnes poguessin comprovar directament al seu territori una part d'allò que s'explica als llibres. Resulta que al costat del

riu Cinca, en pocs quilòmetres a la rodona, trobem restes romanes, àrabs, cristianes i iberes, i segur que me'n deixo alguna. Tot això ho podríem ensenyar als nostres alumnes que tindrien l'oportunitat de veure directament els mateixos paisatges que aquells pobladors antics defenien o treballaven. Però, com hem dit abans, no podem fer-ho.

Sembla que n'hi ha un embolic entre administracions que no s'acaba de desfer i el temps passa i la Vil·la queda cada camí més aïllada i maltractada. Tot això, penso jo, seria impossible a un país com a França, on tenen museïtzat gairebé tot el que troben. El que vull dir, per si no queda clar, és que el patrimoni cultural no és un dels punts on els governs autonòmics destaquen i qualsevol problema pot allargar eternament una solució. Ara bé, en el cas de Vil·la Fortunatus, l'Ajuntament de Fraga va punxant i va fent alguns esfor-

Façana nord-oest restaurada
AJUNTAMENT DE FRAGA

ços per evitar que el desastre sigui total. Fa uns dies es va acabar la restauració de la façana nord-oest, una de les millors programada per la Direcció General de Patrimoni i que l'Ajuntament havia demanat. Però el que els habitants de la zona volem és poder arribar a la vil·la, aparcar els cotxes o el bus, trobar una persona a l'entrada, poder fer una visita guiada i ja, per somiar una mica, poder veure els mosaics que tenen al museu provincial de Saragossa ben estesos al lloc d'origen. Estaria bé, oi?

Lo tronc de Nadal // R. A.

La tradició del tronc, o la tronca en aragonès, té origen precristià, segurament ve d'un antic ritual per fer despertar la natura lo dia del solstici d'hivern. Sabem també que els troncs servien per fer foc i, al voltant, se celebraven cultes als avantpassats. El cristianisme va fer evolucionar la tradició i cagar lo tronc va passar a ser una festa infantil del dia de Nadal o de la nit de la Col·lació.

Actualment, al Baix Cinca la tradició ha perdut molta força i Pare Noel s'encarrega d'amagar-la més cada camí. Aquest panxut amb los colors de la Coca-Cola no té cap tipus de respecte per les tradicions locals i cada any el trobem més present als nostres carrers. Poca gent es qüestiona la possibilitat d'ignorar-lo perquè és molt més còmode seguir la norma que anar contra el capitalisme, també és veritat.

Malgrat els temps complicats, enguany a Fraga s'han fet almenys dos actes on el tronc de Nadal ha estat el protagonista. El primer, el dia del Mercat de Nadal organitzat per l'Associació d'Amics del Casc Històric. Aquell dia, l'Institut d'Estudis del Baix Cinca-IEA va treure un tronc enorme i el va posar a la plaça. Més de 300 persones hi van participar i van tastar lo dolç i la fruita que cagava lo tronc si cantaves la cançó típica en qualsevol versió familiar. Uns dies més tard, des de l'Ajuntament, es va preparar un joc de pistes que acabava quan els participants les trobaven totes i aconseguien un tronc de Nadal. Era una activitat familiar que va agradar molt.

Potser humanitzant-la i d'alguna manera urbanitzant-la, és com la tradició

PAÇO TEIÉRO

del tronc pot continuar. La infantilització de la festa pot ajudar a treure'l de la crisi però el panxut té un equip de màrqueting molt més potent. Los xiquets no diran mai res perquè quanta més gent porti regals millor!

Premi Ernest Lluch

Homenatge a Ana Barrafon

// ROSA ARQUÉ

El passat 27 de desembre, la sala d'actes del Palau Montcada de Fraga va acollir l'emotiva entrega del Premi Ernest Lluch a la solidaritat i el progrés que atorga l'Agrupació Local del PSOE de Fraga. Enguany, la persona que va rebre el premi va ser Ana Barrafon Plana, com a reconeixement de la seva trajectòria professional i personal dedicada a la difusió de la lectura i a la dinamització cultural, en els diversos càrrecs que ha desenvolupat a la Biblioteca Municipal i al Centre Cultural Palau Montcada.

L'Ana de la biblio, com la coneixem molta gent a Fraga, va iniciar la seva tasca a la biblioteca municipal a l'agost de l'any 1986, en un moment clau, coincidint amb la remodelació de les instal·lacions del Palau Montcada. En aquell edifici es va dissenyar un centre cultural amb uns espais moderns per a la biblioteca i l'arxiu municipal, però també per conferències o exposicions. Trenta-vuit anys més tard, el Palau Montcada representa el motor cultural de Fraga, des d'on es programa, es coordina i es lluita per a què les activitats i les publicacions de qualitat arribin a la capital del Baix Cinca. Com es va poder escoltar el dia de l'homenatge, Ana Barrafon és una de

les persones que més ha lluitat per arribar fins aquí, perquè ella ha defensat sempre la cultura en primer lloc i molts camins no li ha resultat una feina còmoda.

A l'acta de l'assemblea en què es va decidir atorgar el premi Ernest Lluch 2024 a Ana Barrafon, apareixen totes les activitats en què ella s'ha implicat en aquests gairebé 40 anys, per exemple: la revista *Caramull de Llibres*, el concurs de fotografia *Retrátame un lector*, la gestió automatitzada del préstec, la programació regular de sessions de narració oral, la programació de teatre en català, el programa *Por amor a la lectura* de Ràdio Fraga, la coordinació de grups de lectura, la programació de Marzo Poético, Fraga T Cuenta, Estiu al carrer o

Ana Barrafon i Irene Vallejo, amb representants del PSOE

MARINA BARRAFON

exposicions d'art. Gràcies a la seva implicació i dedicació, aquesta mestra-bibliotecària ha esdevingut una figura transformadora que ha fet de la biblioteca no només un espai de consulta, sinó també un refugi segur i just per als seus usuaris i usuàries.

I aquesta idea és amb què Irene Vallejo va obrir el seu discurs, després d'haver saludat i haver agraït la invitació a l'acte en la nostra llengua. L'escriptora saragossana va ser l'encarregada d'entregar el premi a Ana Barrafon i va regalar al públic assistent unes paraules plenes de sensibilitat i amor per les biblioteques. L'autora es va dirigir a Ana, a qui coneix personalment, amb estima i li va voler agrair l'esforç que sempre ha dedicat a fer créixer la biblioteca de Fraga i també el ferm compromís que sempre ha demostrat per la defensa de la cultura.

L'acte, carregat d'emoció, va ser alhora un reconeixement personal i una reivindicació del paper essencial de les biblioteques en la construcció d'una societat més culta i solidària. Va ser una celebració tendra i reivindicativa que ens va deixar en un regust molt positiu.

L'acte, carregat d'emoció, va ser alhora un reconeixement personal i una reivindicació del paper essencial de les biblioteques en la construcció d'una societat més culta i solidària. Va ser una celebració tendra i reivindicativa que ens va deixar en un regust molt positiu.

U12

Barrecha, esquechada, fecha, michana, moncheta... i trucha! // Esteve Betrià

En el transcurs d'una acostuma passejada sabatina pel mercat de Sant Antoni de Barcelona a la recerca de viandes diverses, vaig observar uns esplèndids i frescos fetges de rap sota d'un rètol, redactat manualment, amb què es manifestava que es tractaven de *fecha*. Em van caldre gairebé un parell de segons (sóc més aviat lent de pensament) per adonar-me que més que una referència a la data d'una hipotètica captura/mort del rap —i del seu fetge—, el rètol era una adaptació textual del català popular de Barcelona seguint la tradició ortogràfica de l'espanyol. Si fa no fa, és el mateix que passa si veguéssim escrit trucha en territoris d'apitxament per designar la femella del porc i no el saborós peix de riu conegut com a 'truita' (de riu) a bona part del domini lingüístic. En tots dos casos, la paraula resultant és l'adaptació apressada de la fonètica del català a l'ortografia del castellà té com a resultat final dues paraules amb significat en castellà sense cap relació amb els referents

designats: fetge/*fecha* i trutja/*trucha*.

Tot plegat em remet a altres mots escrits en grafia castellà que tenen com a referents paraules catalanes que designen diferents aliments i begudes. Així no és gaire difícil trobar en restaurants i mercats populars una sèrie de productes 'nostrats' etiquetats com a *Olla barrechada*, *esquechada de bacallao*, *michana de ternera*, *monchetas* o *caracol moncheta*.

Suposo que no cal especificar que es tracta d'un seguit de paraules catalanes —curiosament totes de gènere femení— que contenen una fricativa palatal sonora (j/g), una fricativa palatal sorda (x) o una africada palatal sonora (tj/tg), adaptant tots tres sons palatals —inexistents en castellà— amb un únic so africad palatal sord (ch). Un fenomen que també observen en mots propis del castellà de Catalunya, o si més no de l'àrea metropolitana de Barcelona com ara, en grafia castellana: *enchechar* 'engegar', *rachola* 'rajola',...

Un nou èxit de la Fira del Safrà d'Estanya

// PEP ESPLUGA TRENC

El passat 10 de novembre es va celebrar a la localitat d'Estanya (municipi de Benavarrí) la Fira del Safrà. Esta petita localitat de la Baixa Ribagorça compta només 8 habitants censats, però va aconseguir aplegar centenars de visitants disposats a gaudir de la cultura gastronòmica associada a aquesta espècie local. És la sisena vegada que s'organitza la fira per part dels Amics del Safrà d'Estanya, de la mà del seu impulsor, Daniel Grau, que va recuperar-ne el cultiu l'any 2008.

A primera hora del matí, els organitzadors van portar les persones assistents a un camp proper per collir les flors del safrà, de les que després van destriar-ne les tiges al local social, on es va explicar tot el procés de preparació del safrà. A les 11h va començar la Fira pròpiament dita, en la que hi van participar diverses empreses de proximitat que han introduït el safrà en l'elaboració dels seus productes: Azafrán de

Estaña, per descomptat, però també Embutidos y Jamones Ribagorza, de Benavarrí; lo Forn de Lucía, de Castellonroi; Formatges Benabarre, de la granja La Fondaña; Chelats Sarrate, d'Alcampell; Carnisseria Porté Estop, de Vilaller;

Preparació de la fira a la plaça Major
PEP ESPLUGA

Bolets la Mandraula, d'Estopanyà i Olis Llana, de Tamarit. Durant la fira hi va haver també una exposició de minerals coordinada per Sebastià Agudo, en el marc de la promoció de l'associació d'Amics del Parc Geològic i Miner Llitera/Ribagorça.

El jove emprenedor local Ferran Sánchez va explicar el funcionament del projecte de producció de

fongs La Mandraula, que des de fa un temps està en actiu a Estopanyà, i després la periodista Mari Pau Huguet va presentar el mestre cuiner francès Claude Calas, que va fer una demostració de cuina amb safrà, que va finalitzar amb un dinar popular a base d'arros melós «del senyoret».

El nombrós públic no va poder evitar llepar-se els dits.

Cal afegir que la nit anterior, a la petita església de Sant Roman (molt ben rehabilitada, per cert), havia tingut lloc la cerimònia la designació dels nous «cavallers» de la Confraria del Safrà d'Estanya, entre ells l'alcaldesa de Benavarrí, Yolanda Castelló. Els nous cavallers van haver de proclamar el seu jurament de defensar la glòria i reputació del «gran Crocus Sativus» d'Estanya. La fira va comptar amb el suport de l'Ajuntament de Benavarrí i de Slow Food Ribagorça i va ser un acte redó per a reivindicar el patrimoni local, material i immaterial de la zona.

Educació ambiental a la comarca

// JOSEFINA MOTIS

De la mateixa manera que el passat estiu es van crear diversos tallers d'educació ambiental per a infants mitjançant el joc titulats «Basura va con 3R», ara ha sortit la notícia que la comarca ha ampliat aquell projecte amb el lema «Conocer para cuidar», durant els tres trimestres d'aquest curs escolar, involucrant els estudiants en un procés d'aprenentatge actiu amb consciència ecològica des de petits.

Des del mes d'octubre els educadors ambientals han introduït el projecte als centres d'educació Primària de Tamarit de Llitera, Altoricó, Binèfar i Algaió, amb l'objectiu que els i les alumnes entenguin el vincle que uneix la humanitat amb la natura. Per aquest motiu, s'han programat activitats inte-

grades al programa escolar amb la intenció que els seus actes puguin contribuir positivament a la conservació de l'entorn, entenent els desafiaments mediambientals actuals.

Al projecte hi ha tres programes específics: en primer lloc, la importància de les 4R: Reduir, Reparar, Reutilitzar, Reciclar, com un enfocament integral cap al consum responsable i la minimització de residus en un marc d'economia circular. En segon lloc, un recorregut per la biodiversitat natural de la comarca per tal de despertar en l'alumnat l'interès per l'entorn més proper. En tercer lloc, el programa d'Art i Naturalesa, un espai on els estudiants podran combinar la creativitat i el coneixement del medi, explorant com l'art pot ins-

pirar-se i estar connectat amb la natura.

Els centres educatius que hi participen han seleccionat algun d'aquests programes per adaptar-lo a les necessitats de l'aula, amb un enfocament pràctic i experimental, amb activitats a l'aire lliure i promovent la interacció amb l'entorn natural.

El Conseller de l'Àrea de Medi Ambient i Residus de la comarca, Javier Llop, ha expressat que el projecte és una bona oportunitat per apropar l'educació ambiental als joves, per aprendre sobre la nostra relació amb el planeta. D'esta manera, la comarca de la Llitera es compromet amb l'educació ambiental i la sostenibilitat i, per tant, amb la formació de ciutadans responsables, crítics i compromesos.

FERNANDO CAMPS, PRESIDENT DE LA COMARCA DEL MATARRANYA I ALCALDE DE QUERETES

«Sense la 'dana', l'any 2025 mos haguere faltat aigua de boca a molts pobles»

// LLUÍS RAJADELL

El president de la Comarca del Matarranya i alcalde de Queretes, Fernando Camps (PP), demana que les ajudes del Govern d'Aragó per a pal·liar les destrosses de les 'danes' de la tardor s'ampliïn als 19 pobles de la demarcació comarcal, perquè «tots» s'han vist afectats per les inundacions, que van deixar pobles sense aigua —Massalió va ser el principal afectat—, bancals regallats i camins destrossats, entre altres afecions. Les intenses pluges han tingut també un efecte positiu a l'assegurar l'aigua de boca per a la conca, que perillava per a l'any vinent. Camps, que defineix la llengua que es parla al Matarranya com a «català», considera que la seua vitalitat és alta.

Fernando Camps
ARXIU F. CAMPS

Com han afectat les successives 'danes' de la passada tardor a la Comarca del Matarranya?

Hi ha hagut afecions a quasi tots els municipis, en alguns el temporal ha afectat a les captacions d'aigua, que ha sigut la principal incidència, com li ha passat a Massalió, Lledó o la Vall del Tormo, per la creixcoda del riu Matarranya. Les captacions s'han omplert de fang i és un desastre. Després, a la resta dels pobles, ha perjudicat als camins i margens dels bancals, que han caigut.

Massalió ha estat el poble més perjudicat?

Crec que sí, perquè a la vora del riu tenen moltes plantacions de presseguers i sistemes de reg que s'ha emportat l'aigua i, sobretot, per les destrosses a la captació d'aigua. Amb la Diputació Provincial se farà un nou sondeig prop del riu però on l'aigua arribarà filtrada.

Entraran tots els pobles afectats al decret d'ajudes del Govern d'Aragó?

Estem en això. Se'ls ha dit als municipis que preparon una memòria amb tots los desperfectes que tenen i des de la Comarca l'enviarem a la Delegació Territorial de la DGA. Los primers pobles afectats pel subministre d'agua de boca van ser

Massalió, la Vall del Tormo i Valljunquera. Es van queixar per este problema i són els que han entrat al decret d'ajudes. Los altres pobles han hagut d'actuar amb los seus mitjans per a arreglar los camins i obrir pas. Los pobles que estan més prop dels Ports han de tindre els camins oberts pel risc d'incendis i, a pobles com Queretes, l'aigua s'ha emportat margens i camins. El Govern d'Aragó mos diu que lo decret és d'ajudes d'emergència, però se'ls ha dit als municipis que preparon una relació d'afecions i veurem quina resposta se'ls done. Lo més normal és que entraren a les ajudes la majoria dels pobles de la comarca, perquè tots han tingut mal.

S'ha fet una valoració global dels desperfectes al Matarranya?

No, però Beseit, per exemple, va arreglar los camins cap al Parrissal i una setmana després una altra riuada va destrossar tot lo que havien reparat. Va baixar tanta aigua com lo primer dia.

Es poden prendre mesures per evitar les destrosses pels temuts temporals de llevant, ara anomenats 'danes'?

Ara pareix que estos temporals seran la normalitat. Se pot fer alguna cosa per a previndre les maleses.

Per exemple, en les captacions d'aigua, sí. S'han de protegir. Les afecions als margens i als camins són normals quan s'omplin d'aigua. Va ploure damunt del plogut i estave la terra amerada.

La gran barrumbada va arribar a continuació d'un estiu amb una gran sequera que va posar el perill el subministrament d'aigua als pobles. No hi ha terme mig al Matarranya?

Lo pantà de Pena quasi que se va quedar buit. Ja no se podie soltar aigua per a reg, s'havie de guardar la poca que quedave. Si no arribe a ploure, l'any 2025 haguérem tingut problemes d'aigua de boca a tots los pobles que la capten del Matarranya. A Queretes, vam fer una bassa al riu Algars de 20 milions de litres que, normalment, s'utilitza al mes de juliol, quan baixe menys aigua pel riu, però enguany, per la sequera, ja la vam haver d'utilitzar al mes de maig.

Però la situació de les reserves d'aigua ha millorat molt amb els darrers temporals. Encara pensa que fa falta regulació a la conca del Matarranya?

Les tres basses laterals pendents són primordials. El pantà de la Tor-

re es va descartar i es va passar a l'alternativa de les basses laterals com a solució de regulació per a assegurar el reg i l'aigua de boca. Estan previstes a l'Algars, per aigua de boca; al Tastavins, per a reg i aigua de boca; i al Matarranya, per a reg. Són tres obres pendents i volem que al 2027 estiguen dins del Pla Hidrològic per a què les pugue construir lo Govern d'Aragó o l'Institut Aragonès de l'Aigua. Si no hi entren, ¿com hem de redactar els projectes? Són essencials per la conca.

Amb el riu Matarranya estan molt vinculats el turisme i el sector porcí, que son bàsics per a l'economia comarcal. Són compatibles els tres elements?

Respecte del gorrino, parlem d'exploracions familiars, lo que no podem admetre és que s'instalan grans empreses de tossinos perquè farem curt per al subministre d'aigua. Les granges familiars i la cooperativa ArcoIris generen 600 llocs de treball. Jo crec que és compatible el sector porcí, el turisme i protegir el riu, perquè ja hi ha altres comarques on hi conviu.

A més del riu, un dels principals fets diferencials de la comarca és la seua llengua. Com està de salut?

Respecte de la llengua, hi ha un sector que diu que és català i altres que diuen que és xapurriau. Jo opino d'una manera, però hi ha d'ha-

ver respecte entre les dos opinions. **Vostè, personalment, com defineix el parlar del Matarranya: català, xapurriu, lapao...?**

Com a Fernando Camps, sempre he pensat que parlo català.

I com està de vitalitat el català a la comarca?

Jo crec que està molt viu. Al meu poble, Queretes, molt pocs jóvens parlen castellà. Igual n'hi ha més problemes a altres pobles, però a Queretes, joventut que parlo castellà, no n'hi ha. Jo veig l'idioma viu, però los problemes que hi ha amb l'independentisme poden influir en què una part de la població no vullgue que si li digue català. Però la llengua no s'ha d'associar amb una ideologia. És un tema complicat, perquè estem a la vora de València, on hi ha gent que diu que el que es parle allí és valencià, mentre altres

Fernando Camps i el conseller Manuel Blasco, supervisen la crecscuda del riu Matarranya durant la 'dana' dels darrers dies d'octubre.

LL.R.

tucions i al carrer?

Crec que les famílies han d'intentar que no es pergue lo parlar entre les joves generacions.

Els plens comarcals en quina llengua es fan?

Normalment, parlem com al carrer. A mi no em surt parlar en castellà quan la resta d'interlocutors parlen com jo.

Les intervencions es fan en català i l'acta s'escriu en castellà?

Sí.

El passat setembre, a les Corts d'Aragó, Vox va plantejar eliminar l'al·lusió al català com a llengua pròpia d'Aragó dins de la llei del patrimoni aragonès. El PP va votar en contra. Va estar encertada aquella decisió?

Jo crec que sí.

«Solo Houses ha estat una sort per a la comarca»

Com avança el projecte de crear un museu dedicat al famós torero de Queretes Nicanor Villalta (Queretes 1897-Madrid 1980)?

Ho tirem per avant. Ara el museu està a l'Ajuntament Vell, amb moltes fotos que mos ha cedit la neta de Nicanor Villalta, Almudena Villalta. Volem parlar amb lo Govern d'Aragó i, si tenim ajuda, buscarem un altre local més gran per a dedicar-lo a Nicanor.

També manté la intenció d'enterrar el torero al poble?

Estem mirant de quina manera pot ser. La seua neta vol que les cendres de Nicanor Villalta, son iaio, i també les de son pare i les d'unes ties —germanes e Nicanor— vinguen totes a Queretes. Ja hem parlat en funeràries per a fer-ho. S'haurien de cremar les despulles per a portar les cendres i depositar-les en un panteó del cementeri. No mos hem posat termini per a fer-ho, però tirem l'idea per avant.

Un projecte que ha donat molt protagonisme a Queretes és Solo Houses, un conjunt de cases avantguardistes integrades a la natura que ha estat escenari de rodatges i és destí turístic. Com el valora?

Per a Queretes i per a la comarca del Matarranya és una sort que estigue Solo Houses aquí, perquè ve molta gent a veure estes cases d'arquitectura moderna i, a més, el propietari ha comprat la bodega de la Venta d'Aubert per a fer un hotel dedicat a l'enoturisme.

Hi haurà més Solo Houses, perquè el projecte incloïa set cases, però només se n'han fet dues?

Eren set cases previstes, però ara l'empresari li done preferència a l'hotel. Havie recel pel fet de construir les cases dins del pinar, però el promotor, Christian Bourdais, és un enamorat de la natura. També n'hi havia temor dels caçadors, però el projecte conviu bé amb la gent del poble.

L'enraonar d'Areny

// GLÒRIA FRANCINO

Enguany ha eixit un quadernet sobre *L'enraonar d'Areny* de l'autora Inés Bergua Pallarés amb la col·laboració d'Anna Puyal Burrell, filles del poble d'Areny, de la Ribagorça aragonesa. Tot i la seua brevetat i senzillesa està molt ben elaborat tant el continent com el contingut.

La presentació situa el lector envers els conceptes generals de la llengua i les varietats dialectals d'una forma clara i concisa: el ribagorçà és una variant del català occidental. S'hi inclou un mapa dels dialectes de la llengua catalana.

El quadern consisteix en un recull del vocabulari arenyenc, per ordre alfabètic i, més endavant, agrupat per diferents temes o camps semàntics. Les autores adverteixen que no es tracta d'un recull molt ampli, que es pot completar i posen una adreça electrònica per si els lectors volen comunicar algun terme o aspecte. Cada lletra va acompanyada d'una fotografia amb una frase com a peu de la il·lustració, escrita segons la pronunciació ribagorçana, però no de la manera com s'haurien d'escriure, comenten elles mateixes.

Al final apareixen característiques de pronunciació i gramaticals de l'enraonar propi de la vila d'Areny.

El missatge de l'autora i col·laboradora és ben patent: Cal mantenir viva la variant ribagorçana de la llengua catalana, tenint ben present la poca població de la comarca.

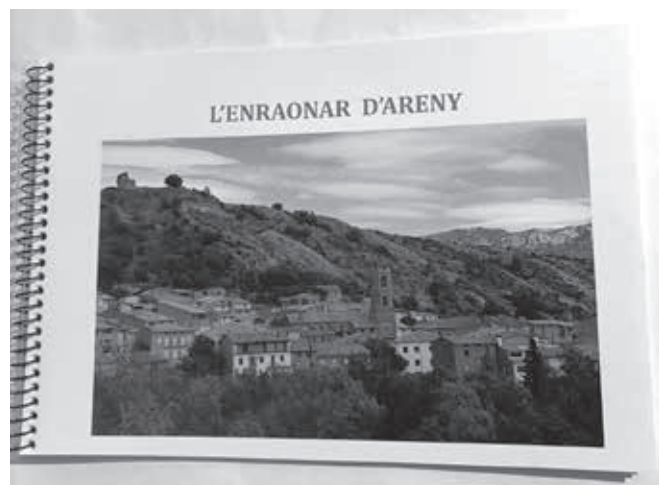
Donant una ullada al vocabulari d'Areny es descobreix que és el mateix que es pot sentir a Pont de Montanyana, a Viacamp, a Sopeira o al Pont de Suert, per citar noms de poblacions properes. Repasso *La llengua de Castigaleu* (Ll Cast) de Jordi Moners i Sinyol (2008), el *Petit diccionari ribagorçà* (PDR) (2022), «Documents sobre'l català parlat a Sopeira» de Víctor Oliva (1906) i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Antoni Maria Alcover i Sureda i Francesc de Borja Moll (1963) i comparo algunes paraules com *balaga*: mandrós, gandul, persona informal, moralment

reprovable, festaire..., que recullen gairebé tots, no el trobo al recull de Moners. *Clop* (pronunciat *cllop*): pollancre, conegut també com *coblle* a Sopeira, tot i que Víctor Oliva anota *coplle*, no el trobo al PDR i a *Llengua de Castigaleu* apareix *xop*; per desgràcia aquesta és la forma més utilitzada actualment en detriment de les dos més

antigues com *clop* i *coblle*. La major part d'aquestes paraules es diuen a tota la Ribagorça, com és ara, *ací*: aquí, tot i que a poblacions de l'Alta Ribagorça és un terme que s'ha perdut en favor d'aquí; *eixordiga* per *ortiga* és una paraula sentida per tota la comarca per a denominar aquesta planta. Una paraula que es diu a Areny és *galleta*: galleta, però a molts llocs ribagorçans continua dient-se *farrada*: ferrada. També *farrolla*: pala per traure la cenra (cendra del foc), en algunes poblacions de l'Alta Ribagorça en diuen *forrolla*.

En aquesta zona de frontera és fàcil sentir canvis de vocals o consonants, segons les poblacions, així a Areny i Castigaleu es diu *llironer*: lledoner, a Sopeira se'n diu *llidoner*; la fruita que a Areny es diu *mongrana*: magrana, a Castigaleu i a Sopeira se'n diu *mangrana*. La paraula *monear*: fer ruqueries, el mateix significat d'Areny anota el PDR, també podríem afegir 'perdre el temps en coses, feines de poca importància', així: — Què has fet avui? Monear tot el/lo dia.

És habitual que en llocs que disten molts pocs kilòmetres hi ha canvis de vocabulari de termes ben corrents en la vida quotidiana d'un pagès com el *primentó*, com al PDR, *pimentó*, com a Castigaleu, i les dues formes a Areny per referir-se al pebrot, però a vuit km d'Areny, direcció nord, a Sopeira, els pebrots són els *bitxos*, i els pebrotets llargs que piquen o coralets,

L'hort s'ha apllenat d'eixordigas.

Coberta i pàgina interior del quadern
F.E.P.

també recollits a *Llengua de Castigaleu* com a *bitxo*, se'n diu *bitxeta*. O la *volançana*: papallona d'Areny i a Castigaleu, *volansana*, és la *volandrina* a Sopeira com al DCVB, en canvi, al PDR *volandrina* apareix com 'moixó migratori'.

Alguna xica variació, és, per exemple, en el nom de joc *marro*: xarranca (joc infantil), a Areny; en canvi, a Sopeira el *marro* és el joc tres en ratlla modern, abans s'hi jugava dibuixant amb ges un quadrat a terra i amb tres pedretes en lloc de fitxes, i a la xarranca «rayuela» en dívem *corossa*, també dibuixada amb ges i amb una tella o teulís, és a dir, un tros de teula.

El recull de *L'enraonar d'Areny* està fet des d'una sensibilitat lingüística tant de la Inés Bergua com de l'Anna Puyal, que han vist la necessitat, com altres persones d'Areny, de continuar enraonant el lèxic propi après de la seua llengua materna, el català ribagorçà.

Pròleg censurat de 'Toponímia de Castigaleu'

// ARTUR QUINTANA I FONT, FRANCESC TEIXIDOR I PUJDOMÈNECH

L'octubre del 2024 es va publicar la Toponímia de Castigaleu d'en Jordi Moners a cura d'en Carlos Rizos i amb un pròleg dels qui signem aquest article.

En Jordi Moners, ribagorçà d'adopció, va escriure tres llibres i mitja dotzena d'articles sobre la llengua i la literatura de Castigaleu. En morir el 2019 deixava dos llibres inèdits: Entre la llegenda i la història. Contes de la Ribagorça i Toponímia de la Ribagorça. Els havia oferts a diverses editorials per a la publicació —debades. Pòstumament el primer es va publicar a Garsineu el 2023 i el segon a Toponímia de la Ribagorça el 2024.

La publicació d'aquest darrer llibre només ha estat possible gràcies a l'esplèndid i meticulós treball d'en Carlos Rizos, que ha sabut conjuminar amb encert, precisió i elegància els diversos materials d'en Moners amb els propis,

quint-los amb 433 notes. Realment el llibre té una doble autoria Jordi Moners i Carlos Rizos. En Xavier Terrado, director de Toponímia de la Ribagorça, hi ha contribuït també amb uns quants materials toponímics propis.

Malauradament ambdós romanistes van censurar el nostre pròleg per divergències ideològiques. El podeu llegir a continuació:

El volum Arén, que inaugurava el 2001 la col·lecció de 'Toponímia de Ribagorça', en Xavier Terrado va exposar a la pàgina 5 els criteris per a la fixació dels topònims: «Puesto que la lengua varía de unos municipios a

otros, las normas ortográficas que empleamos aquí no tienen por qué ser las mismas que las usadas en otro cuaderno. Cada autor será libre de adoptar los criterios que, a su juicio, reflejen mejor la lengua de la zona. La ortografía con que

aparecen escritos los topónimos no tienen, obviamente, ninguna pretensión normativa». Malgrat aquestes declaracions els topònims de les localitats aragoneses de llengua catalana són escrits en català normatiu, i només fan excepció els de les localitats redactades pel col·laborador Chesús Vázquez, que en els pròlegs a les monografies de la seua autoria aplica als topònims catalans l'ortografia de la llengua aragonesa,³ i ho aplica també, correctament val a dir, als topònims de localitats de llengua aragonesa, cosa que no fan pas els altres investigadors a les localitats de llengua aragonesa, on apliquen l'ortografia castellana.

En Jordi Moners en conèixer la col·lecció Toponímia de Ribagorça va proposar a en Xavier Terrado d'acollir-hi el seu treball de la toponímia de Castigaleu. El 2008 es van trobar a Castigaleu, però no van arribar a lligar caps, perquè en Moners entenia que els topònims havien de ser escrits en la llengua en què s'havien recollits dels informants, i no en ortografies vacil·lants de base poc o molt castellana. I entenia també que la llengua de treball havia de ser la dels parlants, i no la castellana. Tot plegat contrastava amb els criteris editorials d'en Terrado que més amunt hem exposat.

3. Vegeu a les seues monografies de Torlaribera i Lasquarri: «Se precinde de la letra hache (h) por cuanto no representa sonido alguno. Por lo que respecta a la letra -r final de palabra se escribe en los topónimos a pesar de que hoy no se pronuncia, la letra v no se usará».

DICCIONARI PER A POCA-SOLTES

Olla // Ramon Sistac

Paraula compartida amb el castellà *olla*, el galleg-portuguès *olha* i l'occità *ola* (pronunciat [úlo]). Del llatí ÒLLA, si ve les formes amb l simple (com l'occità o el francès antic) potser provenen de la forma vulgar ÒLA. En l'occità de la Vall d'Aran es dona un fenomen curiós: una olla és una *ola* ([úla]), però de la nostra sopa barrejada o escudella, és a dir del plat, se'n diu *òlha*, pronunciat com en català. Així en tots els restaurants hi trobareu *òlha* aranesa; això sí, feta amb una *ola*. Una altra curiositat lingüística és que en català, generalment, porta o oberta, però en tota una part de la Catalunya oriental (Girona, Vic...) es fa amb o tancada, més d'acord amb l'etimologia.

Mentre escric estes ratlles, la vespra de Nadal, tinc catorze litres d'aigua bullint en una olla, la meua marmita immensa de què estic tan orgullós, amb un bé de déu de carns (vedella, porc, corder, gall...) i tota classe de verdures. Acabo de fer les pilotes

i les he ficat dins, amb la col, la llonganissa i les trumfes. D'ací una estona serà el torn de les botifarres, i ja apagaré el foc. Tota la casa ha quedat amerada de l'aroma del caldo (m'hauré passat amb l'api?) i, si fa prou fred esta nit, ja tot colat, el deixaré a la serena, perquè es mantinga fresc i així poder-lo desgreixar una mica. I demà, dia de Nadal, au!, a bullir els galets.

M'agrada pensar que l'olla barrejada és una bona metàfora del que són realment les festes de Nadal: una amalgama de sabors, sentiments i emocions. Amb reaccions de vegades crítiques per l'excés de consumisme i de tradicions que a camins són enfarfegoses, així com per les excessives in(di)gestions, però que sempre cedeixen el pas a l'alegria de la taula ben parada, de la família finalment aplegada. I, com que tot s'aprofita però he fet tard per a la postal de Nadal, almenys que tingueu tots plegats un bon any.

El programa Jesús Moncada, aturat per segona vegada

// PEPA NOGUÉS*

Aquest any escolar no ha sortit publicada la convocatòria del programa Jesús Moncada que, cada curs, organitza al voltant de 60 activitats d'animació i projectes en català en més d'una trentena de centres educatius del territori catalanoparlant d'Aragó i, puntualment, també de fora. Tot i que el passat mes de març es publicà la convocatòria de selecció d'activitats, de la qual en va resultar un catàleg amb 33 propostes a oferir a les escoles, el nou govern d'Aragó, que presideix el Partit Popular, no ha organitzat la convocatòria, ni tampoc hi ha indicis que ho faça, donades les alçades del període acadèmic. Així, tot indica que aquest programa que es va iniciar ara fa 25 anys, el curs 2000-2001, quedarà interromput com també passarà amb el seu homònim pel que fa a la llengua aragonesa, el programa Luzia Dueso. El curs passat, però, ja dintre de la legislatura del Partit Popular, ambdós programes van tindre continuïtat per haver estat aprovats i pressupostats pel govern sortint, PP-CHA-PAR.

La situació no ha arribat per sorpresa, si ens atenim al programa electoral que va presentar el partit ara al Govern, ni tampoc és la primera vegada que succeeix, ja que

* Professora de català a Aragó

el període anterior d'aquest partit a la presidència (2011-2015) tampoc no va continuar aquesta iniciativa. A partir del 2015 es va reprendre amb el govern del PSOE-CHA organitzat per l'aleshores acabada de crear Direcció General de Política Lingüística que també es troba actualment inactiva.

Durant tots els anys que ha estat en vigor, les activitats que s'han portat a terme han estat múltiples i diverses i han abastat tots els nivells educatius: des d'Educació Infantil fins a Batxillerat, passant per Primària i Secundària, i també les Escoles Oficials d'Idiomes que imparteixen aquesta llengua. S'hi podia participar en dos modalitats, una en què podien escollir entre un catàleg d'activitats; i una altra en la qual elaboraven el seu projecte a mida. El programa posava en valor les llengües pròpies des de diferents àmbits: musical, amb cançons tradi-

La Chaminera en una activitat del programa Jesús Moncada el curs 2022-23, al CRA Matarranya

ARXIU TEMPS D'ESCOLA

cionals, d'autor o del folklore propi com la jota; artístic, amb tallers d'origami, de volums i construcció, de fang o de circ; d'artesanies i costums populars, com el taller de destil·lació o el d'esparg; d'història, o d'àmbits d'actualitat com és el món dels influenciadors i els *youtubers*. Entre els especialistes que han participat en aquesta darrera etapa trobem, per exemple, el conegut grup de folk La Chaminera, l'historiador Josep San Martín, la cantant de jotes Laura Satué, l'escultor José Manuel Aragonés, l'artista Adrián Galindo, la maga Marta Castelló, els contacontes Joan Manuel Galindo o Vicent Cortés, o l'educador ambiental Víctor Vidal.

Un dels principals punts de l'èxit del programa és que els centres podien escollir aquelles activitats que s'adaptaven millor a la seua programació i circumstàncies i això n'ha afavorit la integració al centre. Per això, tant el professorat com l'alumnat valoren com a molt interessants, i també divertides, aquestes activitats que ja formaven part de la programació de l'assignatura de català i del Projecte Educatiu dels centres participants. Una partida econòmica que consistia en aproximadament 10.000 € que, sens dubte, estaven molt ben aprofitats.

ENTRE DOS AIGÜES

Cafè amb llàgrimes // Marina d'Algars

Em desperto. Quan surto al carrer de matinada, clareja. Davant de casa encara dormen els veïns en un edifici de sis plantes i dotze pisos, tots menys una vella que sempre em mira darrere un vidre que desprèn vapor de llàgrimes amb te. La seua casa està lacrada com una carta per a ningú. Tremola l'asfalt al matí. Com els ossos d'un arbre en un hivern nuclear carisquegen les nostres arrels. La vella es veu en mi, jo m'hi veig en ella.

Pel camí de la feina m'aturo com cada dia a la terrassa d'un bar. Demano un cafè a la cambrera. Mentre espero tinc la intenció de fullejar el diari. M'aturo en la primera pàgina on uns ulls de xiquet m'interpel·len a través de la tinta, rojos com la desolació i el fum agre de la mort. La seua pell està coberta per la crosta de la por i el sofriment. Pare i mare són per a ell només paraules aniquilades sota les màquines de guerra. No sé si és israelià, ucraïnès, palestí, siri o sudanès. No m'interessa, importa el

fet que està sol entre edificis derruïts, que la seua mirada suplica compassió. El cap se m'omple de qüestions que dormiran en mi, repetides, obsessives, preguntes sense resposta. La cambrera col·loca sobre la taula una magdalena i una tassa fumejant. Llàgrimes cauen sobre el cafè que es vessa sobre les notícies, com una explosió que cobreix cares de xiquets en qualsevol guerra.

S'acosta Nadal, nantres menjarem rostit, gambes i torrons, estarem al costat del foc, amb calefacció i veurem les notícies resum de l'any des de les butaques del confort.

Quan acabo la meua jornada laboral ja és de nit. M'agrada tornar caminat per la ribera del riu, m'ubico en el meu poble i recordo altres temps.

No està la veïna darrera la finestra quan torno a casa per un camí d'herba sota la lluna. Fanals desenterrats volen fugir de la seua nit, com ella, com jo del meu insomni.

Ferran Sáez escriu sobre la transformació del pensament progressista

// HUGO SOROLLA

La fi del progressisme il·lustrat, publicat per Pòrtic, és el nou assaig de Ferran Sáez Mateu (*La Granja d'Escarp*, 1964), un text lúcid i profund que explora les tensions de l'esquerra postmoderna i la seua evolució. Des de les arrels de la Il·lustració fins a l'actualitat, marcada per la "cultura woke", Sáez analitza com els valors fonamentals de la Il·lustració — com la llibertat, la igualtat i la fraternitat — han estat reinterpretats per una nova esquerra cada cop més enfocada en la noció de diferència i identitat. Aquesta orientació, segons l'autor, sovint entra en contradicció amb els ideals d'unitat que van ser el pilar del pensament progressista.

Segons Sáez, des de la caiguda de l'URSS, l'esquerra ha viscut una crisi profunda de direcció. L'abandonament de les lluites econòmiques i socials (com els preus dels habitatges, els salaris o la gestió de la immigració) i la seua substitució per discursos centrats en la identitat i la construcció social han generat una desconnexió progressiva de les realitats materials que afecten les classes populars. Aquest canvi es veu reflectit en un gir postmodern que ha desmantellat les certeses que un dia van donar forma al pensament progressista. La influència de pensadors com Michel Foucault, que va proposar que tot és una construcció cultural — incloent la biologia i el sexe — ha generat un "Far West epistemològic", on es posa en dubte la realitat objectiva a favor de teories subjectives i fragmentades.

Sáez subratlla que la idea de la diferència, que al principi es va presentar com una crítica legítima a la jerarquia i la desigualtat, ha arribat a un punt en què exacerba la divisió i el conflicte. Per exemple, la qüestió de la identitat de gènere o la negació de la biologia com a factor determinant han creat un terreny on es dilueixen els límits entre natura i artifici, entre el que

Ferran Sáez a la jornada Lletres que són ponts, de Mequinensa, l'any 2022
COSES DEL POBLE

és real i el que és construït. Aquest enfocament, segons l'autor, ha pervertit l'esperit de la Il·lustració, que posava la igualtat al centre del discurs polític, ara substituïda per una constant reconfiguració de les identitats.

Aquesta desviació de l'esquerra tradicional cap a temes com la performativitat del llenguatge i la construcció social de la realitat ha generat una visió del món cada cop més desconnectada de les preocupacions concretes de la ciutadania. Sáez observa com el discurs progressista s'ha convertit en un consum cultural superficial, on les idees profundes han estat reduïdes a eslògans buits i escàndols mediàtics. La "cultura de l'escàndol" — on les confrontacions no es resolen a través del diàleg, sinó de la imatge mediàtica i la viralització d'opinions — és un reflex d'aquesta situació. La rapidesa de les xarxes socials i la superficialitat dels debats han transformat el llenguatge en una eina d'autorepresentació immediata, però desproveïda de profunditat i rigor.

Un dels aspectes més punyents del llibre és la crítica a la paradoxa contemporània que veu com la nostra relació amb la natura es

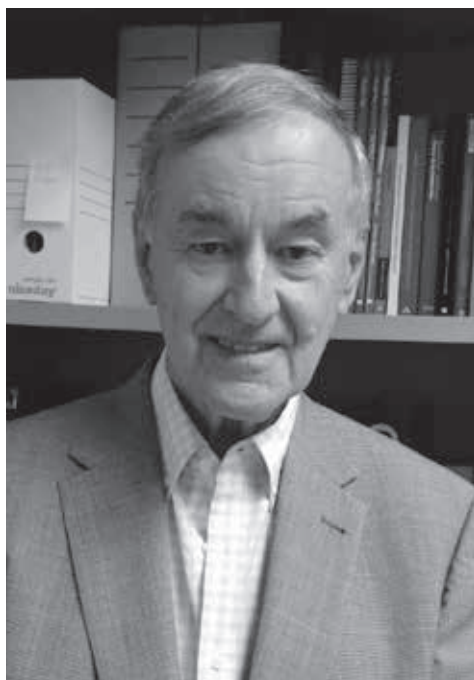
transforma en un espectacle artificial. En una entrevista recent, Sáez relata com, l'estiu passat, observava una pluja d'estels a la Vall de Boí i es va adonar que, en lloc de mirar el cel directament, la gent mirava la natura a través de les pantalles dels seus mòbils. Per a l'autor, aquesta situació exemplifica com la tecnologia ha modificat la nostra percepció del món natural, cosa que crea una distància entre el que és real i el que es percep a través de la mediació tecnològica.

La fi del progressisme il·lustrat no és una impugnació radical de la postmodernitat, sinó una crítica a la manera en què les idees postmodernes han estat malinterpretades i reduïdes a discursos superficials i paròdics. Sáez reconeix la importància d'obres fonamentals com *La condició postmoderna* de Lyotard, però rebutja com aquests discursos han perdut profunditat i s'han convertit en una cultura de buidor, mancada de rumb. En aquest sentit, el llibre de Sáez es presenta com un crit d'atenció contra la trivialització de les idees i una crida a recuperar el diàleg seriós i la reflexió profunda, essencials per afrontar els grans reptes del nostre temps amb rigor i coherència.

'Nuevas voces de Aragón' i 'El habla de Azanuy'

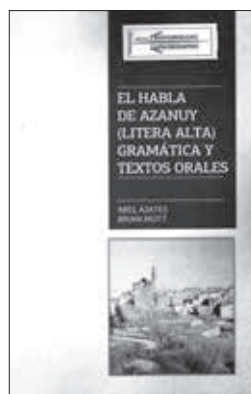
// BERENGUER DE MUSSOTS

El proppassat 11 de desembre es va presentar a la Universitat de Barcelona dues obres —editades per Edicions Transiberianes— que compten amb la intervenció del lingüista britànic Brian L. Mott. Es tracta, en primer lloc, de la segona edició, revisada i ampliada, de *Nuevas voces de Aragón* —una antologia de textos dialectals que inclouen 43 peces de diferents característiques formals que recullen mostres de la vila de Tardienta, a l'occident de l'Alt Pirineu, tot passant, d'oest a est, per les valls que limiten amb Occitània, arriben a la Vall de Benasc, per tot seguit devallar pels municipis de l'Aragó catalanòfon fins arribar, ja

Brian Mott
ARXIU AAL

a la província de Terol, a la Codonyera, Bellmunt de Mesquí

o Aiguaviva de Bergantes, tot passant per Tamarit de Llitera, Saidí, Fraga, a la província d'Osca, o Maella, a la de Saragossa.

El segon treball de l'investigador Mott que s'hi presentà fou la monografia local *El habla de Azanuy (Litera Alta). Gramática y textos orales*, una obra —acompanyada d'un pròleg de Javier Giralte— elaborada en col·laboració amb l'historiador Abel Ajates Cónsul i centrada en el parlar de Sanui, la localitat lliterana d'on és natural el coautor d'aquesta obra.

SE VA SOLSINT

Global Palometa System // Patrici Barquín

Si portes temps llegint eixes columnes, imagino que el cansament ja estarà fent efectes sobre el teu estat anímic. D'igual manera que ja intuiràs que tinc especial predilecció pels sistemes d'orientació i, com no podia ser d'altra manera, pels animals. Així que sí, he vingut a parlar de palometes i orientació.

Les palometes son eixes bestioles que van voletejant d'ací cap allà, bé sigui ponent ous al bròquil per a què les erugues se'n facin un tip de menjar esta *brassica* i fotre's grasses com a teixons. També les podem trobar nuclant lo nèctar de les flors i omplint d'encara més colors la natura.

Però, ara mateix, les que m'interessen són les nocturnes; les palometes que utilitzen la llum de la lluna o la lluentor de la llum del cel a la nit per a orientar-se. Bé, en realitat més que per a orientar-se quant a una ruta a seguir, s'orienten respecte de volar cara amunt o cara avall, per saber agon està el terra i agon està el cel. I qui és l'equivalent de l'Àngel Caigut de les palometes? Efectivament, aquell que va patentar i estendre l'ús de les bombetes incandescentes: Edison. Així que gràcies a l'innombrable, tenim a totes les palometes avalotades volant amunt i avall al voltant d'unes llums que les tenen boges. Que li pregunten sinó a n'aquell pobre home, que enlluernat per l'invent i sent venedor de cotxes, concretament de la marca Jaguar, va ficar tot de gegantines llamperes de mercuri per a il·luminar el seu negoci aconseguint atreure més palometes que clientela. A conseqüència de tot això, al maití se li omplia tota la botiga de gavines que, atretes pels cossos de les exhaustes palometes, se feien una alifara epistemològica. Tant és així que, fartes com estaven, si vien obligades a alleugerir pes i ho feien

escampant femtes a tort i dret, deixant los luxosos Jaguars fets una merda (perdó per repetir-me).

Així, com qui no vol, parlant de llums, em ve al cap lo nadal. Aquella època de l'any en que hi ha un altre animaló, més grossot que una palometa, que també mira d'orientar-se seguint les llums. Una bestiola que segueix les pampallugues i les musiquetes que la guien cap a un final tràgic de pèrdua d'orientació. Un bitxet que a estes alçades (encara som a la primera quinzena de desembre) ja no sap si camina cara amunt o cara avall, perquè les llumenetes, les musiquetes i les tradicions l'han tombat damunt davall i és prepara per a voletejar d'un sopar d'empresa a un grapat de dècims de loteria; d'un dinar familiar a una nit a una casa rural o un restaurant amb barra lliure i cotilló; de no escoltar el discurs del rei a no veure els salts d'aquell *puesto* impronunciable (i ja no diguem si l'he d'escriure); de comprar tones de regals a ficar més llumenetes a casa, no fos cas que s'oblidés de desorientar-se un cop a pogut tancar-se definitivament al seu cau.

En definitiva, que si féssim un anàlisi de l'ADN de les palometes i d'eixa altra bestiola, podríem corroborar la similitud entre unes i altres, però el que no voldria de cap manera és que, per anar tan desorientats ens perdéssim l'oportunitat de deixar un bon regal a sobre dels Jaguars... Un moment, crec que les del regalet eren les gavines. Ja està, amb tanta llumeneta i tanta gandalla ja m'he enredat; ja no sé si volo cara amunt o cara avall, o si m'he tossat al terra. Penso que em cal un cop de ma per a que juntes tornem a salsir això del nadal.

Silenci a la Franja

// PAULA GRACIA

Hi ha una zona d'Aragó on les paraules tenen un ritme diferent, on les converses s'enfilen amb sonoritats que a la resta de la comunitat no sentim, i es converteixen en alienes a la nostra identitat aragonesa.

Quan dic «la nostra identitat aragonesa» em refereixo a la meua, la que sempre he pensat que era la de tots aquells que vivim en aquesta comunitat. Per poder-ho entendre, em presento. Sóc una jove estudiant de periodisme nascuda i criada a Saragossa capital. Per la qual cosa, com us podeu imaginar, algú ha hagut de traduir al català les paraules que esteu llegint, perquè jo no en tinc ni idea. Així que ara, amb aquesta explicació, ja podreu fer-vos una idea de quina és la meua percepció de la identitat aragonesa: La Pilarica, l'Ebre, l'*Ofrenda de Flores*...

Recentment, m'he adonat de la «sort» que tinc que la meua visió de la nostra comunitat sigui l'estereotípica, ja que degut a això mai no he hagut de buscar més enllà per sentir-me representada. La meua forma de concebre Aragó es reflecteix cada dia a la televisió, a la publicitat que fomenta el turisme a la comunitat; en definitiva, és l'acceptada per tothom.

Us preguntareu què tindrà això a veure amb el fet que a una part de la nostra comunitat es parli diferent. Doncs massa. Fa unes setmanes, vaig fer un podcast amb Màrio Sasot, exdirector d'aquest mitjà, i Javier Giralt, professor de Filologia Catalana a la Universitat de Saragossa i president de l'Acadèmia Aragonesa de la Llengua, en què tots dos parlaven de la diversitat lingüística a la Franja d'Aragó, és a dir, del fet que, en aquesta zona de la comunitat, s'hi parla el català en les seues variants locals.

Tot i que fins aquell moment jo en tenia alguna idea, mai no m'havia parat a pensar com aquesta realitat de la nostra comunitat està completament silenciada. Després de fer tots els meus anys d'ensenyament obligatori i essent a punt d'acabar la universitat, en cap espai

Rètol d'entrada a una vila del Matarranya
AJUNTAMENT D'ARENYS DE LLEDÓ

me n'han parlat, mai no n'he vist res en els mitjans. És com si es volgués tapar aquest fet, com si no es volgués que sigui nostre, de tots, i no entenc el perquè.

¿Com viu una persona de la Franja la identitat aragonesa si el català, que té tan pes cultural al territori que habita, pareix no tindre-hi lloc? Recordo com Giralt, durant l'enregistrament, va comentar que a Aragó, a les persones que parlaven català, costa de considerar-les aragonesos o, almenys, «se'ls considera sospitosos de ser *alguna altra cosa*».

La idea va estar rebotant un temps dins el meu cap i vaig acabar per reconèixer que és totalment cert. No puc generalitzar, però crec que és així com la resta d'aragonesos veiem les persones de la nostra comunitat que parlen català o, com nosaltres generalitzem, «chapurreao».

Tot i això, crec fidelment que aquesta percepció que tenim al cap no s'ha generat sense motiu, és a dir, que si pensem així és perquè els polítics s'han esforçat a aconseguir-ho: han ficat la realitat de la Franja en un calaix i no hem apreciat aquest tret de la comunitat que és tan de tots com qualsevol altre. Tant és així, que ni tan sols no han

reconegut encara a l'Estatut que a Aragó es parla català i les seues varietats.

De Sasot, em va deixar descol·locada un testimoni seu en què explicava com, a la rondalla del seu poble, malgrat incloure cançons en aragonès, els participants no s'animen a cantar cançons «de tota la vida» que són en la seua varietat de català. És a dir, en algunes ocasions els habitants de municipis de la Franja ja han interioritzat, inconscientment, deixar de banda la llengua «que parlen als cafès» per adoptar una identitat tòpica, si el que busquen és sentir-se «prou aragonesos».

És una pena. M'entristeix. Queda clar que és a les mans de la resta d'habitants de l'Aragó treure la pols a aquesta realitat i fer un esforç per naturalitzar-la, fer-la nostra i deixar de sentir-la estranya, malgrat que els que haurien d'impulsar-la no hi posin de la seva part.

Tenir més d'una llengua, per mi, només implica tenir més maneres de ser tu, un valor incalculable que en cap cas mereix ser silenciada.

Des d'una saragossana de la capital, confesso que us envejo. I que us veig.

Una mirada a l'adopció interracial

// TUA TERÈS

«Soy adoptada.» «Ah... entonces no son tus padres de verdad.» / «¿De dónde eres?» «De aquí...» «Ya, ya, pero me refiero a dónde naciste, es decir, de dónde son tus padres.» / «¿Te sientes más española o etíope?» / «Ah, hostia, entonces no sabes tu edad real, ¿no?, es que vi un documental sobre África que hablaba de que no tienen hospital entonces no saben su fecha de nacimiento» / «Quina sort has tingut amb els teus pares, eh? Quina bona obra».

Aquestes són interaccions que he tingut amb gent que m'he anat trobant al llarg de la meua vida, tant de la meua edat com d'adults en diversos graus de maduració.

He tingut la sort d'haver estat criada per uns pares que, tant a mi com a la meua germana, ens han protegit molt. Una família on es parlen les coses obertament. Uns pares que han creat un espai segur per a tots. Ser adoptada no va ser un factor que alterés la meua vida... fins que vaig entrar en contacte amb l'àmbit extrafamiliar: tan bon punt trepitjava el carrer, aquesta protecció i normalitat s'esvaïa.

Si l'adopció només fos la relació que tens tu amb els teus pares i la dinàmica que hi ha a casa —en el meu cas—, hagués tingut una infància i adolescència normal, com la de qualsevol altra criatura. Malauradament, aquest no és el cas de l'adopció interracial, i pensar que ho pot ser és, en el millor dels casos, pecar d'ingenuïtat. Allà on vaig, sempre acabo havent de donar explicacions a desconeguts. Més d'un cop m'he trobat amb situacions en les quals he hagut de detallar tot el meu arbre genealògic a persones amb qui he tingut una interacció de menys de dos minuts. I la pitjor sensació és que un cop han satisfet la seva curiositat, marxen i em deixen amb preguntes existencials que em fan qüestionar la meua pròpia identitat. Soc realment d'aquí si tots em

perceben com a estrangera? Però si no soc d'aquí, d'on soc? Soc realment etíop si no puc parlar la llengua i no en conec la cultura? Els meus pares volien una filla i prou, o volien fer una bona obra?

Potser aquestes preguntes me les hauria plantejat igualment encara que no me les haguessin fet aquestes persones. Però en veure'm interpellada, no he pogut triar el moment més idoni per mi de resoldre-les, sinó que m'hi he vist forçada, en un intent per demostrar que soc d'aquí i que mereixo estar-m'hi tant com qualsevol altra persona. Naturalment, aquest és un mecanisme de defensa abocat al fracàs.

He decidit parlar de l'adopció interracial no només perquè és la meua vivència, sinó perquè en les adopcions on les característiques ètniques entre pares i fills adoptats coincideixen (cas d'adopcions nacionals o europees), aquestes situacions ja no es donen.

Quan ets un infant africà, asiàtic o sud-americà adoptat, no només has de trobar la manera d'establir la teua identitat, sinó també estàs exposat a preguntes i situacions molt incòmodes. En alguns casos, és pura curiositat, en altres... no n'estic tant segura, perquè quan et pregunten d'on ets, el que t'estan preguntant en realitat és per què ets negra en un país de blancs.

Cal dir que els infants adoptats també gaudim de certs «privilegis». A l'escola i a l'institut, les amigues em veien com una blanca més, mentre que als nens marroquins o negres —els pocs que hi havia—,

els veien com a forasters. Preguntaven, per exemple «¿Por qué van los moros siempre juntos?» i ni se'ls passava pel cap que elles mateixes eren totes blanques i només interactuaven entre elles.

Quan anava a comprar, les dependents de les botigues paraven una atenció extra als meus moviments, no fos cas que robés.

Aleshores, m'assegurava de dir coses com «Mira mama, m'agrada aquest». Tan bon punt veien que els meus pares eren blancs, baixaven la guàrdia. Els xiquets negres i magribins no adoptats, en canvi, s'ho havien d'empassar.

Els problemes a què ens enfrontem els nens racialitzats adoptats, són tants que mai acabaria: problemes d'abandonament, culpabilitat, complexes d'inferioritat, intentar encaixar en els cànons de bellesa blancs, sentiment constant de falta de pertinença i un llarg etcètera.

Amb l'edat he anat aprenent a bregar amb tots aquests conflictes interns i externs. Una batalla llarga, però exitosa. He tingut la sort de tenir uns pares i una germana que estaven disposats a escoltar, i una cosina també adoptada amb qui m'he pogut desfogar i sentir-me entesa al cent per cent.

I la sort de saber que, si el meu entorn no em proporciona els referents que qualsevol criatura necessita quan creix, tinc l'opció de buscar-me'ls jo mateixa.

No obstant això, no tots els nens adoptats compten amb aquest sistema de suport. De vegades, les famílies són tant hostils com l'entorn no familiar. És per això que ens hem d'assegurar que els nens adoptats tinguin un bon sistema de suport.

Pares que volen una criatura i una criatura que vol i necessita pares: això és l'adopció. Quan la gent comenci a tenir un plantejament més humanista cap al tema, començarem a ser part de la solució.

L'autora a les festes de Torredarques de 2007, dos mesos després de la seua arribada a Aragó

ARXIU FAMILIAR

Prensa Comarcal rigor i confiança

ACPC
Associació Catalana
de la Premsa Comarcal

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya
**Departament
de la Presidència**

TEL·LÚRIC

MATARRANYA

OLI & VI

PRODUCTES ECOLÒGICS CERTIFICATS
Finca d'agricultura regenerativa

El nostre nom és **TEL·LÚRIC**, és a dir, de la Terra. Per això practiquem l'**Agricultura Regenerativa**.

L'agricultura regenerativa contribueix a capturar el CO2 atmosfèric, evita l'erosió, reté millor l'aigua i afavoreix la biodiversitat.

Fem felicitat a la Terra i ella ens ho agraeix amb els seus millors fruits.

GOLD

Agricultura
Regenerativa
Certificada

La Portellada / Ràfels / #masosdeltelluric

📞 697 96 40 67

